

אברהם מאיר הברמן
תלמוד מאיר
 קובץ מאמרים

אברהם מאיר הברמן

תלמוד מאיר: קובץ מאמרים

אברהם מאיר הברמן

תלמוד מאיר

קובץ מאמרים

עורך

אביגדור שנאן

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

Abraham Meir Habermann
Talmud Meir: Collected Articles

Editor: Avigdor Shinan

התקנה:
דפנה לביא

מסת"ב 978-965-227-274-4
מספר קטלוגי 185-598

© כל הזכויות שמורות למקום הפרסום הראשון של המאמרים

ירושלים תשע"א
Printed in Israel, 2010

סדר, עימוד והדפסה: דפוס גרפית בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

9	נעמי הוכשטיין: כדור וכדודה היו לי
11	דוד פרוינד: בלהה הברמן — לזכרה
13	אביגדור שנאן: בראש הספר

על אברהם מאיר הברמן

19	יצחק זילברשלג: אברהם מאיר הברמן — דיוקנו ופריונו

מכתבים וזיכרונות

31	מכתבים לרעייתו
40	נסיעתי לבעלז
44	זורבנו
47	שיחות עם ש"י עגנון

פיוט, שירה ותפילה

57	הפייטנים הראשונים
100	הפיוט והשירה בצרפת
116	הפיוט והשירה באנגליה
124	שירת החול של יהודי אשכנז וצרפת
143	שלוחות השירה הספרדית
166	על שיר הייחוד לר' יעקב בר יצחק
170	שתי תפילות ליחידים ופיוטים הקשורים בהן
190	הכרזת "כל נדרי" ונוסחאותיה
199	התפילה בפיוט, בהגות ובחסידות
213	החידה העברית בהתפתחותה
226	שירים שנתחברו בחלום

הספרות העברית של ימי הביניים

237	ספר טוביה הנקרא בלשון הגויים טובייש
247	מגילת אנטוכוס
253	נוסח קדום של מקור "אגדת שלושה וארבעה"
259	שלמה אלעמי (אבן לחמיש) ו"אגרת מוסר" שלו
267	הידידים הנאמנים

חקרי לשון

283	על מכתבים עבריים וארמיים קדומים ועל "חֵלָה"
294	קבורת רחל והשם "נפש"

ביבליוגרפיה וביוגרפיה

303	ה"לוח" העברי בהתפתחותו ודרכי תפוצתו
310	משוררות יהודיות בימי קדם
317	ההתנגדות להדפסת חומשים וסידורים על ידי גויים
322	"חד גדיא" כפארודיה
337	התנ"ך בישראל ובעמים
364	רבי שלום מרדכי הלוי טשאטשקיס אביו של רבי שמואל יוסף עגנון
371	שני מוכרי ספרים בירושלים
375	ניתאי שנאן: רשימת פרסומיו של אברהם מאיר הברמן
413	מפתח

בלזה ואברהם מאיר הכרמן

כלוד וכדודה היו לי

נעמי הוכשטיין

בלהה ומאיר הגיעו ארצה בשנת 1934. עוד באירופה עסק אברהם מאיר הברמן בקניית ספרים עבור שלמה זלמן שוקן ושלח אותם לארץ ישראל, כבסיס למכון שוקן בירושלים. במכון הזה כיהן הברמן כספרן עשרות שנים. שנה לאחר מכן, בשנת 1935, הגיעו ארצה מדנוור בקולדרו שבארצות הברית סבתא וסבא רבא שלי, פרומה ור' אפרים זלמן הלפרין, והתמקמו בשכונת גאולה בירושלים. הסבתא והסבא עלו לארץ בגיל העמידה, לאחר היציאה לפנסייה מהרבנות בדנוור. אמה של בלהה הייתה בת דודתו של ר' אפרים זלמן, וכך מצאה בלהה כאן בירושלים קרובים שאותם זכרה מילדותה באירופה.

חמש בנותיה של משפחת הלפרין שהתגוררו בארצות הברית נישאו, ילדו והקימו דורות. זו משפחה ענפה שזכתה ליצור קשר בר קיימא עם בני הדודים בירושלים, בלהה ומאיר. כאשר נסעו בני הזוג הברמן לארצות הברית לשם מחקריו הרבים (של מאיר), הם תמיד התארחו בבתי בנות הדודים, והקשר המשפחתי האיתן התהדק.

בשנת 1966 עליתי ארצה עם בעלי יקירי בן ציון הוכשטיין, ראשונה מצאצאי הזוג הלפרין ומהדור הצעיר של משפחה זו להשתקע כאן בירושלים. בלהה ומאיר היו חשוכי ילדים, אך לא זו כלבד שמרקם חייהם לא נפגע מעובדה זו, אלא שכל יום בחייהם היה מלא בעשייה וביצירה והניב יכול ספרותי כפי שספר זה מעיד. הם גם הצטיינו בחסד ובנתינה לזולת — בלהה עבדה בתור מתנדבת קבועה בבית חולים הדסה והשתייכה לנשות יע"ל במקום. הם לקחו אותנו תחת כנפיהם. הכניסה של זוג צעיר לרקמת חייהם הוסיפה נופך לשגרת ימיהם — קרן אור חדשה וזווית הסתכלות אחרת שעל קיומה לא ידעו עד אז צצו לפתע. וגם לנו, כשהתארחנו בביתם, הייתה החוויה של ה"סלון האירופי" מרגשת — כאילו ישבנו עמוק בין שורות ספר היסטוריה של הספרות. בילינו עם דמויות כמו פרופ' זילברשטיין ורעייתו רעיה, עם גברת ומר בלומנצווייג, אשר ניהל את מוסד ביאליק, עם גברת ומר קורן ועוד ועוד מחשובי עולם הספר בעולם ותושבי ירושלים — אנו וכל המלומדים המבוגרים סביבנו. מאיר ובלהה הזמינו וליוו אותנו לאירועי תרבות שונים, זכורה לי ישיבתי ליד נשיא המדינה לשעבר זלמן שזר בטקס הענקת פרסי ישראל.

ככ"ב בכסלו תשכ"ז (דצמבר 1966) נולד בנו הבכור אפרים, הנושא שמו של סבא רבא. עבור בלהה ומאיר הוא היה כנכד. בלהה הייתה המבקרת הראשונה שלי בבית חולים "משגב לך", ומאיר יחד אתה לא הפסיק להרעיף עליי אהבה ומתנות. מאיר דקלם לו שירי ילדים, שיחק אתו עם מפתחותיו ושעון כיס המעוטר שלו, וכך המשיכו עם כל יתר ילדינו.

עם השנים עלו ארצה משפחות קרובים נוספים, ובלהה ומאיר, שממילא היו זוג מושלם — שכן השלימו זה את זה — ישבו בערוב ימיהם מוקפים משפחה אוהבת וילדים סביבם. כולנו שאבנו מהם ידע, חינוך ואהבה לספרות ולפיוט.

מאיר נהג להעניק לקרוביו מתנות מיוחדות באירועים מיוחדים: לחתונה של אחי־תאומי יצחק גוטליב עם שלומית הדפס מאיר "מנחת אהבה, לזוג הנחמד והנעים" — פיוט של ר' ישראל בן משה נג'ארה מצפת שחי בתקופת האר"י ור' חיים ויטאל. מנהג זה לחבר שירים לחתונות של קרובים וידידים נהג באיטליה במאה השבע־עשרה. כך זכו החתן והכלה במהדורה ראשונה ויחידה של שיר מתוך כתב יד בספריית שוקן מעוטר בהערותיו של מאיר. בהגיע אפרים בנו למצוות העניק לו מאיר הדפסה ראשונה של הפיוט "על ראש אפרים" — פיוט לעשרת הדיברות המיועד לבר מצווה. מקורו כ"י אדלר 2158 והוא כנראה נכתב במאה החמש־עשרה או השש־עשרה.

כמוצאי אותה שבת בר מצווה חש מאיר כרע ונפטר בפתאומיות, אולי מההתרגשות העצומה. בעלי בן ציון הוועק לביתם, נשא אותו במדרגות והשכיבו ברכב של חברה קדישא שהסיע אותו בדרכו האחרונה. למרות חסרונו הגשמי המשיכו אורות נפשו להאיר עלינו ונשמרו בזיכרונו. לכבוד כלולות אפרים עם כלתו שפרינצי הדפסנו לראשונה פיוט לחתונה של נסים בן יוסף שהעתיק מאיר מכ"י אדלר 2177. לימים נולד להם בן הקרוי על שמו — מאיר.

כהיעדר מאיר האדם מחייה, נרתמה בלהה להקים לו יד ושם בכל אופן אפשרי. היא כנתה את "מכון הברמן" בלוד, שנחנך בנוכחות נשיא המדינה אז, חיים הרצוג. במאמציה לבנות את המכון ליווה אותה גיסי המלומד, איש הספר, עו"ד ד"ר אברהם מתתיהו פרס ז"ל. היא תרמה למוסדות חינוך לעילוי שמו של בעלה. מגיל שמונים עד אמצע העשור העשירי לחייה המשיכה בלהה להיות פעילה בכל אופן כדי לשמר ולפאר את זיכרונו של בעלה האהוב. אף ספר זה יוצא על פי הוראתה בצוואתה.

בשלהי ימיה חיכתה בלהה לשובי ארצה מנסיעה. כאשר שבתי והלכתי לראותה, דיברנו ארוכות ונפרדתי ממנה. באותו יום נפטרה בלהה. לפני פטירתה הספיקה להסיר טבעת יהלום מאצבעה ולצוות על המטפלת המסורה שלה, עדינה, להעניק לי אותה.

בלהה הברמן – לזכרה

"הרבה מאורות יש באור" (בבלי, ברכות נב ע"ב)

דוד פרוינד

"בהעלתך את הנרת, אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות" (כמדבר ח, ב). כבואנו להאיר את דמותה של בלהה הברמן עלינו להקפיד לציין את תכונותיה העיקריות שעיצבו את דמותה והפכו אותה למיוחדת כל כך.

נראה כי המסגרת הנוכחית להעלאת דמותה של בלהה, בספר המסכם את מחקריו ועבודתו של בעלה מאיר, משקפת נאמנה את התכונות המרכזיות של בלהה. בלהה הייתה שותפה מלאה בעבודתו המדעית והמחקרית של מאיר. לא מדובר רק בתמיכה חיצונית, ביצירת מרחבי פעולה ובסיוע טכני. מאיר התייעץ עם בלהה בכל עבודתו, וחווה דעתה שימשה לו אמת מידה חשובה. בעניין זה מתגלה בלהה בעלת רוחב דעת, כושר למידה והעמקה, יסודיות והתעניינות אינטלקטואלית. יכולתם של בלהה של ומאיר לפעול במשותף בשדה המחקר, כמו בשאר התחומים, מתוך הרמוניה וכבוד הדדי היא תוצר מובהק של עומק הקשר הרגשי שהיה ביניהם.

דומה כי מטבע הלשון "אהבה", בהתגשמותה באופן הנשגב ביותר, היא ההגדרה הראויה ליחסי בלהה ומאיר. הערצה הדדית אך לא התבטלות אפיינה יחסים אלו. "אהבה מבטלת שורה של גדולה" (סנהדרין קה ע"ב). אהבת האמת ועומק הקשר בין בלהה למאיר ביטלו לחלוטין את ההבדלים שביניהם ויצרו שדה פעולה משותף, פורה ומאתגר.

עד כמה גדולה הייתה אהבה זו? לבה של בלהה פעם בהתרגשות בכל עת אשר מאיר היה חוזר כתחבורה ציבורית מאוניברסיטת תל-אביב, שם לימד. ברוב אהבתה הייתה בלהה נוסעת לתחנה המרכזית ושם פוגשת במאיר. בכך קיימה באופן מופלא את אשר אמרו חז"ל: "למקום שלבי אוהב לשם רגלי מוליכות אותי" (אבות דרבי נתן, יב, י).

אמור מעתה: אישיות לימודית, צנועה ומשתתפת, בעלת יכולת בלתי מצויה לאהוב, לכבד ולהוקיר, אלה היו מאבני התשתית ומיסודות קיומה של בלהה. עצמתה הרוחנית של בלהה עמדה לה עם פטירתו של מאיר. מיד כשקמה מאבלה

קיבלה על עצמה להשלים את מפעל חייו של מאיר. ספר זה היוצא עתה לאור הוא ביטוי נוסף למשימה זאת. בלהה ציוותה על כך בצוואתה. בצד זה פעלה בלהה להנצחת זכרו של מאיר על ידי החלטתה להקים את "מכון הברמן" בעיר לוד. כאן נתגלתה תכונה נוספת של בלהה: הנדיבות. לא זו בלבד שתרמה סכומי כסף גדולים מאוד להקמת המכון, אלא שעם השלמתו העבירה למוזאון שבמכון את מיטב אוצרותיה מתחום היודאיקה. מספר פעמים בשבוע הייתה בלהה — והיא בת שמונים ויותר — עושה את הדרך מירושלים ללוד ועוסקת משך כל שעות היום בקטלוג, ברישום ובפיתוח המכון.

"אני פוגשת שם את מאיר", הייתה נוהגת לומר.

טעם החיים וכוחות היצירה של בלהה נתמעטו עם המעבר לבית אבות. האישה האצילית בעלת השורשים העמוקים והיסודות האסתטיים המפותחים, שכל ימיה חלקה את חייה עם אהוב לבה בצלם של ארונות ספרים ומוצגי יודאיקה יקרים ביותר, נאלצה לחלוק חדר עם שותפה, להסתפק באוכל של מוסד ובמידה לא מעטה לאבד את פרטיותה.

בענווה, בגודל נפש ובעצמת רוח בלתי מצויה הסתגלה בלהה למצב החדש. היא עשתה זאת על ידי קריאה מרובה, לימודי תנ"ך ופרשת השבוע, התרכזות במכתבי האהבה שהוחלפו במהלך השנים בינה ובין מאיר, הארת פנים לאורחים מהמשפחה ומחוצה לה שבאו לבקרה ופיתוח קשר רגשי עמוק עם מטפלת סיעודית שעמדה לימינה לאורך כל התקופה. בלהה פיתחה לעצמה סוג של אושר ומיצוי עצמי גם בצעירותה. לקראת סוף ימיה נצמדה בלהה לבית הוריה. הרבתה לדבר עליהם, לשיר שירים בשפת היידיש ולתאר את תהליכי התפתחות הקשר הראשוני בינה לבין מאיר בטרם נכנסו בברית הנישואין. נעשתה בלהה כאומרת: "מעגל חיי הולך ונסגר, אני חוזרת אל שורשיי. מאיר מחכה לי שם!".

עם צאתו לאור של ספר המסכם את מחקריו של מאיר הברמן חובבה עלינו לחזור שוב ושוב על דברי חז"ל: "אמרו להם בית הלל לבית שמאי: הרבה מאורות יש באור" (תלמוד בבלי, ברכות נב ע"ב).

בראש הספר

אביגדור שנאן

דבר טוב עד מאוד רחש לבה של משפחת הוכשטיין, כבואה להגשים את בקשתה־צוואתה של בלהה הברמן ז"ל לכנס תחת קורת גג אחת משהו משלל יצירתו הספרותית של בעלה, אברהם מאיר הברמן נוחו עדן. זוג אוהב זה שלא זכה להעמיד צאצאים הותיר בזיכרונם של כל אלה שהכירום רושם בל יימחה, בעוד שכתביו של אברהם מאיר טבעו את חותמם על תחומי מחקר ולימוד רבים — והם הם, הרושם והחותם, שחרם הגדול של בלהה ואברהם מאיר בכל עמלם עלי אדמות.

בבואי להציב יד לאברהם מאיר ולרעייתו — במכתבים, בזיכרונות ובעיקר במחקרים — עמדתי לפני שפע אדיר אף מדהים של טקסטים, אשר לא היה אפשר להביאם בכפיפה אחת. במהלך עשרות רבות של שנים יצאו מתחת ידו של אברהם מאיר מחקרים וכתבים אין ספור, דבר העולה בבירור אף מהצצה חטופה ברשימה הביבליוגרפית שבסוף ספר זה. יש לזכור כי אברהם מאיר נהג לפרסם דברים רבים תחת שמות עט (פסידונימים) — השם "הימן הירושלמי" הוא מן המפורסמים שבהם — וגם עין בוחנת של ביבליוגרף מומחה לא תוכל לגלות ולהקיף במלואו את כל השפע הזה. על כן צריך הייתי לבחור דברים מייצגים מתחומי כתיבה שונים: מעט ממכתביו אל בלהה וקומץ מזיכרונותיו, משהו ממחקריו בתחומי התפילה, השירה והפיוט, דברים אחדים ממחקריו בתולדות הספרות העברית של ימי הביניים, קצת מדבריו על ענייני לשון וסוגיות בודדות בתחום הביבליוגרפיה והביוגרפיה היהודית והעברית. אין ספק שבחירה זו הונעה בידי טעמו האישי של הבוחר, ומן הרצון לבחור את המייצג והמגוון, אך הרבה יותר ממה שישנו בספר זה נמצא במרחבי הספרות המדעית והפופולרית של המאה העשרים, ואידך זיל גמור.

כדי להטעים את הקוראים גם משהו מאישיותו של אברהם מאיר ומדמותה של בת זוגו לחיים, הבאנו בראש הספר דברים אישיים שנכתבו לזכרם. שני הראשונים נכתבו במיוחד לספר זה: נעמי הוכשטיין משרטטת את יחסי הקרבה שבין משפחת הברמן למשפחתה שלה ומאירה קווים בדמותם של אברהם מאיר ובלהה, ואילו דוד פרוינד, ידיד קרוב אף הוא, משרטט בעיקר את דמותה של בלהה — עזר כנגדו של אברהם

תלמוד מאיר, קובץ מאמריו של אברהם מאיר הברמן (1901-1980), יוצא לאור כדי להגשים את בקשתה-צוואתה של רעייתו בלה ז"ל, לכנס תחת קורת גג אחת משהו משלל יצירתו הספרותית של בעלה. א"מ הברמן - חוקר, ספרן, משורר וביבליוגרף - טבע את חותמו על תחומי מחקר ולימוד רבים, ורבגוניות זו באה לידי ביטוי בחטיבותיו של הקובץ שלפנינו: פיוט, שירה ותפילה; הספרות העברית של ימי הביניים; חקרי לשון; ביבליוגרפיה וביוגרפיה. לחתיבות אלה הוקדמו דברים על המחבר ורעייתו.

לשם הכנת **תלמוד מאיר** צריך היה למיין שפע אדיר של מחקרים שפרסם הברמן במהלך עשרות רבות של שנים, ותעיד על כך הרשימה הביבליוגרפית שבסוף ספר זה, המונה שש מאות שמונים וחמישה פריטים. הברמן נהג לפרסם רשימות תחת שמות עט, ו"הימן הירושלמי" הוא מן המפורסמים שבהם, וכך גם עין בוחנת של ביבליוגרף מומחה לא תוכל לגלות ולהקיף את כל שפע כתביו. בקובץ **תלמוד מאיר** נבחרו אפוא דברים מייצגים מתחומי כתיבה שונים, על פי טעמו של העורך, פרופ' אביגדור שנאן, ומתוך רצון לבחור את המייצג והמגוון, את החשוב לשעתו או לדורות. אכן, דברים שהיו בבחינת חידוש גדול בשעתם עשויים לשמש את החוקרים גם כיום.

תלמוד מאיר מאפשר לקוראים בו למצוא בנקל מאמרים רבים שנדחקו לקרן זוית, ומפתח העניינים והשמות יסייע למשתמשים בקובץ. תלמוד זה גם מאיר את זכרו של חוקר דגול, איש ירושלים, שידיו רב לו בכל מקצועות היהדות ומי שמחקריו לא נס ליחס עד היום.

0 01850000598 2
דאנאקורד 185-598

מחיר: 87.00₪